

абумоўлена ўзаемадзеяннем семантычных і граматычных паказчыкаў, што дзейнічаюць у межах безасабовай структуры» [111, с. 2]. Параметрам вылучэння тыпалагічных класаў выступае спосаб выражэння галоўнага члена ў чэшскай мове: гэта можа быць дзеяслоў паўназначны, дапаможны, мадальны або аналітычная форма.

Часам тыпалагічныя даследаванні сінтаксічнай сістэмы патрабуюць падключэння лексічных параметраў. Такая метадалогія выкарыстоўваецца пры пабудове тыпалогіі семантычных адносін паміж лексемамі ў структуры тэксту (Т. М. Андрэева і інш.). Спалучэнне лексічных і сінтаксічных параметраў дазволіла вынайсці арыгінальныя тыпы семантыка-сінтаксічных адносін – акалічнасныя, атрыбутыўныя і інш.

Сінтаксічныя параметры зрэдку выкарыстоўваюцца і ў тыпалагічных даследаваннях фразеалагічнага ўзроўню мовы (Т. Я. Памыкалава). *Семантыка-сінтаксічныя* адносіны паміж кампанентамі фразеалагічнай адзінкі выступаюць канстантным параметрам, які ў спалучэнні з лексічнымі параметрамі ацэннаснасці дазволіў пабудаваць абсалютна новую тыпалогію. Даследчыца выявіла цэлую сістэму лексічных і сінтаксічных сродкаў, што «забяспечвае функцыянаванне фразеалагічных адзінак» [227, с. 4].

1.3 Кампенсаторная прыкмета як аснова тыпалогіі канструкцый з эліпсісам дзеяслова

Шырокае функцыянаванне адзінак дынамічнага сінтаксісу (канструкцый з эліпсісам дзеяслова, вытворных, парцэляваных канструкцый і інш.) сведчыць пра іх стабільны і рэгулярны характар, прагрэс у моўных формах выражэння і эвалюцыю моўнай сістэмы ў цэлым, сінтаксічнай у прыватнасці. Разам з тым гэта ўказвае на неабходнасць фундаментальнага даследавання названых сінтаксічных з'яў на аснове якасна новай метадалогіі.

Да сённяшняга часу адзінкі дынамічнага сінтаксісу даследаваліся выключна ў адпаведнасці з тэорыяй і метадалогіяй структурнага, функцыянальнага і семантычнага сінтаксісу. Эліптычныя канструкцыі праецыраваліся ў структурным і семантычным плане на поўныя (І. А. Бажок, П. А. Лекант), іх класіфікацыя практычна не адрознівалася ад поўных. Парцэляваныя канструкцыі (Л. І. Бурак) вылучаліся ў адпаведнасці з сінтаксічнай функцыяй і відам далучальнай сувязі. Сістэматызацыя вытворных канструкцый (А. Я. Міхневіч і інш.) ажыццяўлялася пераважна на аснове сінтаксічных адносін. Некаторыя з'явы дынамічнага сінтаксісу кваліфікаваліся зыходзячы з метадалагічных прынцыпаў фармальнага сінтаксісу. Так, даследчыца А. В. Грудзева двухсастаўныя сказы з выказнікам,

выражаным асабовай формай дзеяслова, адносіць да канструкцый са збыткоўным кампанентам – дзейнікам, і адпаведна аднастаўныя пэўна-асабовыя сказны кваліфікуе як эліптычныя (моўны эліпсіс).

Аднак метадалагічныя прынцыпы структурнага, функцыянальнага і семантычнага сінтаксісу не дазваляюць выявіць спецыфіку з’яў дынамічнага сінтаксісу. Пры выкарыстанні названых метадалогій указаны характарыстыкі не адрозніваюцца ад характарыстык адзінак статычнага сінтаксісу (аднастаўных або двухстаўных поўных). У сучасным мовазнаўстве распрацаваны некаторыя метадалагічныя прынцыпы тыпалагічнага даследавання сінтаксічных адзінак. Сучасныя канцэпцыі сінтаксічных тыпалогій (найбольшую цікавасць уяўляюць тыпалогіі замкнёных сістэм унутры адной мовы) будаваліся пераважна на аснове наступных параметральных характарыстык: структурна-семантычныя адносіны паміж галоўнай і даданай часткамі (І. І. Дзягавец), логіка сінтаксічных адносіны паміж прэдыкатыўнымі адзінкамі (Н. У. Князева), спосаб выражэння галоўнага члена ў безасабовых сказах (М. М. Каленічэнка), семантыка-сінтаксічныя адносіны паміж лексемамі ў структуры тэксту (Т. М. Адрэева). Для выяўлення тыпалогій адзінак дынамічнага сінтаксісу неабходна распрацаваць якасна новую метадалогію, тым больш што даследаванні па вызначэнні тыпалогій эліпсіса ў айчынным і замежным мовазнаўстве не праводзіліся.

У якасці тыпалагізацыйнага параметра мы прапануем выкарыстаць паняцце *кампенсаторная прыкмета* – уласцівасць адзінак дынамічнага сінтаксісу, якая выяўляе механізм замасцівання сэнсу або граматычнага значэння ў канструкцыях з эліпсісам дзеяслова. Вывучэнне сутнасці кампенсаторнай прыкметы дае падставы лічыць, што яна грунтуецца на катэгорыях і адзінках структурнага і семантычнага сінтаксісу. Устаноўлена, што прынцыпы структурнасці і сістэмнасці, распрацаваныя папярэднікамі (Л. І. Бурак, Е. М. Галкіна-Федарук, В. Б. Касевіч, Я. Ф. Кіраў, В. А. Шпак, К. Кёрнс, Г. Ліман, Я. Паневава, А. Вільгельмі і інш.), могуць быць выкарыстаны для пабудовы тыпалогій сінтаксічнага аб’екта. На наш погляд, найбольш прыдатным для выяўлення заканамернасцей функцыянавання канструкцый з эліпсісам дзеяслова з’яўляецца такі параметр, як сінтаксічныя сувязі і адносіны. Сістэматызацыя на аснове названага параметра адлюстроўвае спосаб ажыццяўлення кампенсаторнай функцыі таго ці іншага кампанента – характар сінтаксічнай сувязі і спосаб яе выражэння. Калі кампенсаторная функцыя выконваецца з дапамогай сродкаў ускладнення сінтаксічнай структуры сказа на аснове паратаксічнай сінтаксічнай сувязі (аднародныя выказнікі), то тып можна кваліфікаваць як ускладнена-паратаксічны. Калі кампенсаторная функцыя ажыццяўляецца на аснове гіпатаксічнай сінтаксічнай сувязі ў межах поліпрэдыкатыўнай сінтаксічнай адзінкі, а сінтаксічная сувязь пры гэтым выражаецца экспліцытна, то тып можна кваліфікаваць як поліпрэдыкатыўны, а від – як экспліцытна-гіпатаксічны.

Распрацоўкі ў галіне семантычнага сінтаксісу – тэорыя глыбінных і паверхневых структур, семантычны інварыянт сказа, вучэнне пра семантычныя кампаненты сказа (В. Х. Багдасаран, І. А. Бажок, Т. А. Коласавя, Л. В. Лісочанка, В. У. Мартынаў, З. Выхадзілава, А. Унішэўска і інш.) дазваляюць выкарыстоўваць іх у якасці базавых пры аналізе сінтаксічнай з’явы. Асаблівы інтарэс для нас уяўляе вучэнне пра семантычную структуру сказа (І. А. Бажок, М. У. Усеваладава і інш.). Пры даследаванні канструкцый з эліпісам дзеяслова мэтазгодна, на наш погляд, шырока выкарыстоўваць прыёмы фармалізацыі сінтаксічнага аб’екта – пабудову сінтаксічных мадэлей, напрыклад: *агенса – прэдыката – лакатыў*. Думаецца, пры выяўленні семантычнай тыпалогіі найбольш прыдатнымі выступаюць тэрміны для абазначэння тыпаў прэдыкатаў і семантычных кампанентаў, напрыклад, *акцыянальна-безаб’ектны* тып. Аднак ужываліся названыя тэрміны і паняцці з мэтай указання на кампенсаторны кампанент і выяўлення заканамернасцей функцыянавання сінтаксічных адзінак. Відавочна, што істотнае адрозненне прапанаванага намі падыходу да з’явы эліпіса ад папярэдніх даследаванняў заключаецца ў тым, што асноўныя катэгорыі, паняцці і тэрміны структурнага і семантычнага сінтаксісу выступаюць у даследаванні *не самамэтай*, а выключна *інструментам пазнання* сутнасці сінтаксічнай з’явы. Такім чынам, прапанаваная намі тэорыя кампенсаторнай прыкметы грунтуецца на класічных паняццях і катэгорыях структурнага і семантычнага сінтаксісу, аднак мы разглядаем яе як *новае паняцце* па той прычыне, што яно здольна выявіць механізмы функцыянавання канструкцый з эліпісам дзеяслова.

Эліптычныя канструкцыі, нягледзячы на адсутнасць дзеяслова, успрымаюцца адэкватна па той прычыне, што ў кантэксце ёсць кампенсаторны кампанент. Напрыклад, сказь тыпу *Дзеці ў школу* мы кваліфікуем як канструкцыі з семантыкай руху дзякуючы наяўнасці паказчыка семантыкі – кампанента з лакатыўным значэннем *у школу*, які можа спалучацца выключна з прэдыкатамі руху. Паколькі рэалізацыя семантыкі ў такіх канструкцыях ажыццяўляецца з дапамогай паказчыка, які ўказвае на дынамічную лакалізацыю суб’екта, то лічым мэтазгодным падобны тып эліптычных канструкцый кваліфікаваць як *дынамічна-лакатыўны*. Такі падыход да аналізу ўяўляецца нам апраўданым і аб’ектыўным, бо вылучае не толькі сутнасць сінтаксічнага аб’екта, а і заканамернасці яго функцыянавання.

У выпадках, калі для кампенсацыі эліпсаванага дзеяслова недастаткова кампанента семантычнай структуры, яго ролю выконваюць структурныя кампаненты або сінтаксічныя адзінкі: прэдыкатыўныя часткі ў структуры поліпрэдыкатыўнай адзінкі, канструкцыі ў структуры звышфразавыя адзінства, аднародныя або адасобленыя члены сказа і інш. Названыя кампаненты выконваюць функцыю, аналагічную семантычным, аднак пры гэтым прыцягваюцца сінтаксічныя сувязі, семантыка-сінтаксічныя і логіка-семантычныя адносіны. Такім

чынам кампенсаторны кампанент набывае структурную аформленасць. Напрыклад, у канструкцыі *Ларыса ўвесь час пра іх апошні дзень, перабіраючы зноў і зноў свае невясёлыя ўспаміны* (Г. Багданава) адасобленая акалічнасць указвае на спосаб працякання працэсу і адмяжоўвае семантыку мысліцельных працэсаў ад маўленчых. Ажыццяўляецца падобная аперацыя на аснове паўпрэдыкатыўнай сінтаксічнай сувязі, гэта значыць прыцягваюцца адносіны паміж структурнымі кампанентамі, таму лічым мэтазгодным вылучыць кампенсаторны кампанент структурнага ўзроўню. Узаемадзеянне кампенсаторных кампанентаў на аснове паратаксічнай сувязі дазваляе адмежаваць семантыку руху ад семантыкі перамяшчэння ў прасторы: *А тым часам спацішка // Уранні без замінак // За бітончык малака // – I ... няшком на рынак* (А. Бачыла) або *Я завязаў вешчмяшок і – на станцыю* (В. Быкаў). Кампенсаторным фактарам можа выступаць і скрытая прэдыкатыўнасць у эліптычных канструкцыях з параўнальнымі зваротамі, якая адмяжоўвае семантыку руху ад семантыкі статычнай лакалізацыі: *Лёгкая воблачка над вёскай, нібы белыя лебедзі* (Кузьма Чорны).

У структуры складанага сказа ў якасці кампенсаторнага кампанента можа выступаць адна з прэдыкатыўных частак, якая удакладняе семантыку эліпсаванага дзеяслова шляхам абмежавання лексем, што могуць запаўняць сінтаксічную пазіцыю выказніка. Такім чынам, кампенсацыя сэнсу ажыццяўляецца на аснове пэўных сінтаксічных сувязей і адносін, што кваліфікуецца намі як структурны фактар. Напрыклад, дыферэнцыяцыя семантыкі мысліцельных і маўленчых працэсаў адбываецца на аснове аб'ектных адносін: *Я пра тое, што, прымаючы багоў і новую веру, не спямайцеся дзякаваць Візантыі...* (М. Матукоўскі). Сінтаксічная сувязь паміж прэдыкатыўнымі адзінкамі гіпатаксічная, якая выражаецца экспліцытна (на ўнасць злучніка), значыць, падобны тып кваліфікуецца намі як *поліпрэдыкатыўны экспліцытна-гіпатаксічны*.

Рэалізацыя сэнсу эліптычнага сказа можа ажыццяўляцца на ўзроўні складанага сінтаксічнага цэлага, у гэтым выпадку сінтаксічная адзінка – прэдыкатыўная або парцэляваная – кваліфікуецца намі як кампенсаторны кампанент. Пры гэтым для забеспячэння функцыянавання канструкцый прыцягваюцца логіка-семантычныя і семантыка-сінтаксічныя адносіны, якія таксама намі вызначаюцца як кампенсаторныя сродкі і спосабы. Напрыклад, адносіны тоеснасці, што выражаюцца ў анафарычным паўторы кампанента аб'ектнага тыпу, забяспечваюць функцыянаванне канструкцый з эліпсісам дзеяслова нават з мінімальнай колькасцю кампанентаў: *Кінуць усё і жыць аднымі цяпляцамі? Ну... адну можна... На дзве месца не хопіць* (Г. Марчук). Падобны тып кваліфікуецца намі як звышфразавы.

У якасці кампенсаторнага кампанента на ўзроўні семантычнай арганізацыі выступаюць непасрэдна кампаненты семантычнай структуры. Рэалізацыя сэнсу ажыццяўляецца выключна на аснове спалучальных здольнасцей кампенсаторных кампанентаў. На гэтай аснове вызначаецца тып прэдыката. Напрыклад,

у сказе *Ганна – у хату* (І. Мележ) кампанент лакатыўнага тыпу – дырэктывы-фініш – выразна ўказвае на семантыку руху, бо з іншымі прэдыкатамі пры падобных умовах кампенсаторны кампанент не спалучаецца. Кампенсаторныя кампаненты падзяляюцца ў залежнасці ад функцыянальнага дыяпазону на монафункцыянальныя, канстантныя і поліфункцыянальныя. Да монафункцыянальных адносяцца кампенсаторныя кампаненты з лакатыўным значэннем – яны ўказваюць выключна на семантыку руху ў сказах тыпу: *Дзеці – у недалёкі лясок набіраць грыбоў*. Да канстантных кампенсаторных кампанентаў адносяцца лакатывы, якія пры любых умовах указваюць на статычную лакалізацыю аб'екта: *За лесам – невялічкае, але прыгожае возера* (Янка Брыль). Асноўная функцыя поліфункцыянальных семантычных кампанентаў – адмежаванне семантыкі актыўнага дзеяння ад семантыкі статычнай і дынамічнай лакалізацыі, адносін і інш.: *Дзеці як да цябе... Як да сваёй* (І. Мележ).

Паказчыкамі прэдыкатывых значэнняў выступаюць кампаненты розных узроўняў. Прыцягненне кампенсаторнай прыкметы ў якасці тыпалагізацыйнай дазваляе акрэсліць фактары, спосабы і сродкі эксплікацыі прэдыкатывых значэнняў у канструкцыях з эліпсісам дзеяслова. Структурнымі фактарамі абумоўлена кампенсацыя прэдыкатывых значэнняў у канструкцыях з дэтэрмінаванымі і адасобленымі членамі сказа, экспліцытна выражанымі паказчыкамі прэдыкатывых значэнняў у структуры складанага сказа і звышфразывага адзінства: *За лесам была невялікая вёска, у вёсцы – гаючая крынічка* (Б. Сачанка). Нягледзячы на канстантны характар семантыкі, значэнне тэмпаральнасці мае пераменны характар і маркіруецца ў дадзеным выпадку ў структуры поліпрэдыкатывой адзінкі. Кампенсаторную функцыю могуць выконваць і логіка-граматычныя адносіны паміж кампанентамі тэксту. Напрыклад, экспліцытна выражаны кампанент у структуры звышфразывага адзінства спосабам пераемнасці ўказвае на значэнне персанальнасці ў канструкцыях з эліпсісам дзеяслова: *Нагадай Святаму Сямёнаўне, каб дзве заявы адначасова. Адну – у школу, другую – у сельсавет* (Г. Далідовіч). Маркіраваць значэнне прошлага часу магчыма з дапамогай даданай прэдыкатывой часткі: *Дзеці, як закончыліся заняткі, – на возера* (Я.П. Васілёнак), значэнне другой асобы адзіночнага ліку – з дапамогай формаўтваральнай часціцы *давай* (якая, дарэчы, набывае нетыповае для сябе значэнне): *– Давай што веселейшае! – не вытрымаў смутку першы, крыкнуў Алёшу Хоня* (І. Мележ).

Такім чынам, функцыянаванне канструкцый з эліпсісам дзеяслова заснавана на кампенсаторных уласцівасцях пэўных кампанентаў – структурных, семантычных і інш. Значыць, кампенсаторная прыкмета вызначае адметнасць адзінак дынамічнага сінтаксісу, гэта тое, з дапамогай чаго мы іх пазнаём і вылучаем з вялікай колькасці падобных і сумежных з'яў. Кампенсаторная прыкмета – гэта паняцце, што характарызуе спосабы замяшчэння семантыкі і прэдыкатывых

значэнняў у канструкцыях з эліпсісам дзеяслова з дапамогай рознаўзроўневых моўных адзінак, гэта своеасаблівы інструмент пазнання сутнасці сінтаксічнай з’явы, а таксама выяўлення заканамернасцей функцыянавання адзінак дынамічнага сінтаксісу і глыбінных моўных механізмаў, што іх рэгулююць. Фармальна-граматычныя і структурна-сінтаксічныя прыкметы не здольны даць вычарпальную характарыстыку такім складаным і спецыфічным сінтаксічным з’явам, як эліпсіс, рэдукцыя, кампрэсія і інш., паколькі метадалагічны апарат не адпавядае прыродзе і сутнасці сінтаксічнай з’явы. Напрыклад, такая характарыстыка эліптычнага сказа, як адна- або двухсастаўнасць ці від апушчанага выказніка – дзеяслоўны або іменны, не выяўляе спецыфіку структурнай арганізацыі названай з’явы, а тэорыя інварыянтных структур дазваляе вызначыць толькі зыходную мадэль сінтаксічных мадыфікацый. Уяўляецца, што названых характарыстык будзе недастаткова для вызначэння тыпалогіі з’яў дынамічнага сінтаксісу ў сінтаксічнай сістэме беларускай мовы. Па гэтай прычыне кампенсаторная прыкмета пакладзена намі ў аснову тыпалогіі канструкцый з эліпсісам дзеяслова.

Кампенсаторнай прыкмеце ўласцівы ўніверсальнасць, кваліфікацыйны характар і інтэгральная функцыя. Універсальнасць прыкметы праяўляецца ў маштабах ахопу сінтаксічных з’яў – эліпсіс, рэдукцыя, кампрэсія, імплікацыя, сінанімічныя сінтаксічныя пераўтварэнні, парцэляцыя і інш. Заканамернасці функцыянавання кожнай з названых з’яў заснаваны на спосабах кампенсацыі або ідэнтыфікацыі сэнсу. Напрыклад, абавязковай умовай функцыянавання як эліптычных сказаў, так і канструкцый з сінтаксічнай кампрэсіяй з’яўляецца наяўнасць кампенсаторнага кампанента: *Я напрасіў Люду... Каб прынесла кветкі ў палату...* (Г. Багданава), *Высока ў небе – залаты месяц-ражок. Часам нырне за хмару і далей, на захад* (Янка Брыль). У якасці кампенсаторных кампанентаў у абодвух выпадках выступаюць парцэляваныя канструкцыі. У сказах з сінтаксічнай кампрэсіяй парцэляваная канструкцыя запаўняе сінтаксічную пазіцыю разгорнутага аб’екта. Парцэлят пры эліптычнай канструкцыі ўказвае на семантыку руху, адмяжоўваючы яе ад семантыкі статальнай лакалізацыі. Безумоўна, кожная з’ява дынамічнага сінтаксісу мае сваю сістэму кампенсаторных сродкаў, аднак кампенсаторная прыкмета ўласціва ўсім названым з’явам.

Кваліфікацыйная ўласцівасць праяўляецца ў канстантным характары кампенсаторных функцый. Напрыклад, паказчыкам семантыкі руху выступаюць кампаненты з лакатыўным значэннем: *Дзеці вясёлай грамадою – у бок школы* (І. Мележ), паказчыкам семантыкі актыўнага дзеяння выступае спосаб: *Усё – хату, хлеб, свіран – сваімі рукамі* (А. Дзялендзік). Кожны тып эліптычных канструкцый мае сваё кола кампенсаторных сродкаў, аднак пры гэтым у адносіны апазіцыі яны не ўступаюць. Гэта істотна адрознівае кампенсаторную прыкмету ад такіх сінтаксічных катэгорый, як тэмпаральнасць, мадальнасць і персанальнасць, значэнні якіх выяўляюцца спосабам апазіцыі значэнняў цяперашняга,

прошлага або будучага часу. Кампенсаторная прыкмета ўласціва ўсім без выключэння эліптычным канструкцыям незалежна ад таго, што маркіруе кампенсаторны кампанент – семантыку або граматычныя значэнні.

Інтэгральная функцыя кампенсаторнай прыкметы рэалізуецца ў здольнасці аб'ядноўваць усе адзінкі дынамічнага сінтаксісу ў вялікі клас аб'ектаў на аснове падабенства заканамернасцей функцыянавання. Інтэграцыя ў вузкім сэнсе падразумявае аб'яднанне сінтаксічных адзінак у адзін клас на аснове спосабаў і сродкаў кампенсацыі сэнсу. Напрыклад, кампенсаторныя кампаненты, што займаюць абавязковую незамешчаную залежную сінтаксічную пазіцыю, указваюць на тое, што перад намі з'ява сінтаксічнай рэдукцыі. Кампенсацыя сэнсу на аснове логіка-семантычных адносін дазваляе кваліфікаваць з'яву як імплікацыю. Кампенсаторныя кампаненты ўзроўню структурнай і семантычнай арганізацыі маюць іншую прыроду, таму і сінтаксічная з'ява кваліфікуецца па-іншаму – эліпсіс. Кампенсаторныя кампаненты аб'ядноўваюцца і на аснове таго, што маркіруюць. У адпаведнасці з гэтым выдзяляюцца класы кампенсаторных кампанентаў для маркіроўкі семантыкі, прэдыкатыўных значэнняў і інш.

Кампенсаторная прыкмета, як і любая іншая, можа даваць абагульняльную і канкрэтызацыйную характарыстыку сінтаксічнаму аб'екту. Абагульняльная кампенсаторная характарыстыка выдзяляе агульную якасць усіх дынамічных сінтаксічных аб'ектаў (эліптычных канструкцый у прыватнасці) – заканамернасці іх функцыянавання, заснаваныя на неабходнасці структура-сэнсавай кампенсацыі. Абагульняльная кампенсаторная характарыстыка ўласціва ўсім канструкцыям з эліпсісам дзелова без выключэння – гэта іх універсальная якасць, якая сведчыць пра прыналежнасць канструкцый да вялікага класа сінтаксічных аб'ектаў – ад інак дынамічнага сінтаксісу. Відавочна, што канструкцыі тыпу *Я – да бацькі. З прапановай* або *Маці сказала Тацяне...* **Што яе чакае Аляксей** маюць кампенсаторную абумоўленасць. Гэты факт сумненняў не выклікае. Капі кампенсаторная прыкмета канкрэтызуе структура-сэнсавы паказчык паводле прыналежнасці сродкаў і спосабаў кампенсацыі да пэўнага моўнага ўзроўню або характарызуе ў адпаведнасці з моўнымі механізмамі, што рэгулююць іх функцыянаванне, то яна набывае канкрэтызацыйны характар. Гэта ў сваю чаргу дае падставы для структуравання кампенсаторнай прыкметы: кампенсацыя сэнсу і граматычных значэнняў забяспечваецца сродкамі розных моўных узроўняў. Напрыклад, кампенсацыя сэнсу ў канструкцыі тыпу *Гэтыя яблыкі – дзецям ажыццяўляецца на ўзроўні семантычнай арганізацыі: на семантыку непераўтваральнага ўздзеяння ўказвае кампанент семантычнай структуры – рэцыпіент *дзецям*. Маркіроўка прэдыкатыўных значэнняў адбываецца сродкамі наступных моўных узроўняў – сінтаксічнага: *Ды родны край баронячы, // Праз жыта, праз ільны // Усё яшчэ, усё яшчэ // Салдаты з той вайны* (Я. Янішчыц), марфалагічнага: *Я – толькі з начной. Хачу адпачыць* (А. Дзялен-*

дзік). Дыферэнцыяльная функцыя тыпаў прэдыката ажыццяўляецца шляхам адмежавання семантычнай функцыі словаформы ў сказах тыпу: *Браканьеры рыбу-сеткамі і Рыбы ў нас – сеткамі!* У першым выпадку прэдыкат акцыянальны, на што ўказвае медыятыў *сеткамі*, у другім – характарызуе квантытатыўны вытворны прэдыкат.

Прапанаваны намі спосаб структуравання дазваляе вылучыць складнікі кампенсаторнай прыкметы абагульняльнага характару. Кампенсаторная прыкмета абагульняльнага характару ўключае паняцці канкрэтызацыйнага характару, якія сістэматызаваны ў адпаведнасці з моўнымі механізмамі, што рэгулююць іх функцыянаванне, з моўнымі ўзроўнямі, да якіх адносяцца кампенсаторныя сродкі, і ступені частотнасці з’яў – ад універсальных да ўнікальных. Такім чынам, кампенсаторная прыкмета абагульняльнага характару ўключае наступныя структурныя кампаненты канкрэтызацыйнага характару: параметры тыпалогіі структурнай і семантычнай арганізацыі, а таксама спосабаў выражэння прэдыкатыўных катэгорый.

Параметры тыпалогіі структурнай або семантычнай арганізацыі заснаваны на кампенсаторных уласцівасцях сінтаксічных сувязей і адносін і кампанентаў семантычнай структуры. Матэрыяльнае выражэнне параметры тыпалогіі атрымалі ў кампенсаторных кампанентах, якія структураваны намі ў адпаведнасці з прыналежнасцю да моўнага ўзроўня: сінтаксічнага, семантычнага, марфалагічнага, лексічнага, фанетычнага.

У залежнасці ад функцыянальнай прыналежнасці кампенсаторныя кампаненты могуць маркіраваць:

- ✓ семантыку эліптычнай канструкцыі;
- ✓ граматычныя значэнні эліптычнай канструкцыі.

У залежнасці ад функцыянальнага дыяпазону кампенсаторныя кампаненты падзяляюцца на:

- ✓ каінстантныя;
- ✓ манафункцыянальныя;
- ✓ поліфункцыянальныя.

Распрацаваная намі схема структуравання кампенсаторнай прыкметы абагульняльнага характару дазваляе ўстанавіць, якая са шматлікіх прыкмет канкрэтызацыйнага характару выступае ў якасці тыпалагічна істотнай – выяўляе заканамернасці функцыянавання сінтаксічнага аб’екта. Гэта дае магчымасць стварыць арыгінальную класіфікацыю канструкцый з эліпсісам дзеяслова ў адпаведнасці з тыпалагічна істотнымі прыкметамі. Прапанаванае намі структураванне кампенсаторнай прыкметы абагульняльнага характару дазваляе дэталёва прадставіць спосабы кампенсацыі семантыкі і прэдыкатыўных значэнняў, а таксама сістэму сінтаксічных сувязей і адносін, што задзейнічаны ў працэсе функцыянавання канструкцый з эліпсісам дзеяслова.

Назіранні паказваюць, што на аснове кампенсаторнай прыкметы і яе складнікаў можна вылучыць пэўныя тыпы канструкцый з эліпсісам дзеяслова. Аналіз звыш 22 тысяч сінтаксічных адзінак паказаў, што актуальным пры класіфікацыі выступае ўзровень моўнай арганізацыі, да якога адносіцца кампенсаторны кампанент, а таксама тыпалагічна істотная прыкмета непасрэдна на дадзеным узроўні. Найбольш значнай тыпалагічна істотнай прыкметай на ўзроўні семантычнай арганізацыі з'яўляецца семантычная роля кампенсаторнага кампанента: лакатыў, пацыентыў, дэліберат, аб'ект і інш. Названая прыкмета дазволіла нам вылучыць наступныя тыпы канструкцый з эліпсісам дзеяслова: лакатыўна-дынамічны, акцыянальна-аб'ектны, акцыянальна-безаб'ектны і інш. Такім чынам, пры стварэнні тыпалогіі намі ўлічваліся тып прэдыката: дынамічна-лакатыўны, што ўказвае на дынамічную лакалізацыю суб'екта, акцыянальна-безаб'ектны – на актыўнае дзеянне, не накіраванае на аб'ект, і інш.

Тыпалогія структурнай арганізацыі канструкцый з эліпсісам дзеяслова будуецца на сінтаксічных сувязях і адносінах, на аснове якіх выконваецца кампенсаторная функцыя адпаведных кампанентаў. Найбольш значнай тыпалагічнай прыкметай у дадзеным выпадку выступае структурная арганізацыя кампенсаторнага кампанента і сінтаксічныя сувязі і адносіны, на аснове якіх ажыццяўляецца яго кампенсаторная функцыя. Напрыклад, калі кампенсацыя сэнсу рэалізуецца з дапамогай кампанентаў гэктавага ўзроўню, то тып кваліфікуецца як звышфразавы: *Гаварыць табе яшчэ хочацца з кім-небудзь... А перад смерцю чалавек заціхае і маўчыць, як тваё Сонца... Колькі гэта табе?* (А. Дударэў). Базавымі для кампенсацыі сэнсу канструкцыі з эліпсісам дзеяслова ў дадзеным выпадку выступаюць дадуальна-заклучальныя семантыка-сінтаксічныя адносіны паміж канструкцыямі ў структуры тэксту. На аснове падобных параметраў намі вылучаны наступныя структурныя тыпы канструкцый з эліпсісам дзеяслова: поліпрэдыкатыўны, звышфразавы, ускладнены і інш.

Важным у будове тыпалогіі канструкцый з эліпсісам дзеяслова выступае працэс выяўлення і кваліфікацыі кампенсаторнай прыкметы з далейшым аб'яднаннем сінтаксічных аб'ектаў у класы на аснове тыпалагічнага падабенства. Устанавіць кампенсаторную прыкмету можна ў выніку аналізу сінтаксічнай адзінкі. Напрыклад, эліптычная канструкцыя тыпу *Дзеці – у школу паўнацэнна функцыянуе дзякуючы наяўнасці кампанента з лакатыўным значэннем у школу*, кампенсаторным кампанентам у канструкцыі *Хату і хлеў – сваімі рукамі* выступае спосаб *сваімі рукамі*, канструкцыі *Гэтыя вершы – для цябе – дэстынатыў-1 для цябе*. Такім чынам, для ўсіх прыведзеных канструкцый агульнай прыкметай выступае прыналежнасць кампенсаторнага кампанента да семантычнага ўзроўню арганізацыі моўнай сістэмы, адрозніваюцца дадзеныя канструкцыі відам семантыкі – рух, актыўнае пераўтваральнае ўздзеянне і актыўнае непераўтваральнае ўздзеянне. Аналагічным чынам выяўляецца кампенсаторная прыкмета і на

ўзроўні структурнай арганізацыі сінтаксічнай адзінкі. У канструкцыі тыпу *Дзяўчынка, падскокваючы, да бабулі* кампенсаторным выступае кампанент *падскокваючы*, які ўказвае, што тут эліпсаваны дзеяслоў са значэннем руху, а не са значэннем маўленчых працэсаў тыпу *звярнулася да бабулі*. Аднак паколькі названы кампанент аформлены ў выглядзе адасобленай акалічнасці і выконвае сваю ролю на аснове паўпрэдыкатываўнай сінтаксічнай сувязі, то мы кваліфікуем яго як структурны.

Такім чынам, намі даказана магчымасць выяўлення кампенсаторнай прыкметы, яе кваліфікацыя і структураванне. Гэта дае падставы для вызначэння тыпаў канструкцый з эліпсісам дзеяслова.

Устаноўлена, што найбольш значнымі выступаюць прыкметы, якія вызначаюць заканамернасці функцыянавання канструкцый з эліпсісам дзеяслова, таму лічым мэтазгодным у аснову тыпалогіі пакласці менавіта іх. Разам з тым, паўстае пытанне: што можна лічыць тыпам? Якія тыпы канструкцый з эліпсісам дзеяслова можна вылучыць і на аснове якіх прыкмет? Чаму тыпалогія канструкцый з эліпсісам дзеяслова адрозніваецца ад класіфікацыі статычных адзінакі ўключае іншыя структурныя і семантычныя тыпы? На наш погляд, тып выступае своеасаблівай мадэллю адносін паміж структурнай арганізацыяй эліптычнай канструкцыі і кампенсаторным кампанентам (калі гэта структурная тыпалогія), паміж тыпам прэдыката і паказчыкам семантыкі (калі гэта тыпалогія семантычнай арганізацыі) і паміж прэдыкатывым значэннем і спосабамі і сродкамі іх эксплікацыі (калі гэта тыпалогія граматычнай арганізацыі). Названая мадэль адносін прыдатная для выяўлення не толькі спецыфічных асаблівасцей канструкцый з эліпсісам дзеяслова, а і заканамернасцей іх функцыянавання. Адносіны паміж структурнай арганізацыяй і кампенсаторным кампанентам выяўляюць характар кампенсаторнай прыкметы. Напрыклад, звышфразавы тып указвае на тое, што сродкамі кампенсцыі сэнсу выступаюць адзінкі звышфразовага адзінства, а спосабамі – розныя логіка-семантычныя і семантыка-сінтаксічныя адносіны, у прыватнасці адносіны перакрывавання: *О, каб ты так за калгаснае дабро хварэла, даўно б мы міліянерамі былі. А то ўсё за сваё* (А. Макаёнак). Ускладнена-інтрадуктыўны тып указвае на тое, што кампенсцыя сэнсу ажыццяўляецца сродкамі ўскладнення сінтаксічнай структуры сказа на аснове інтрадуктыўнай сінтаксічнай сувязі. Устаўныя канструкцыі са значэннем мімалётнай заўвагі здольны адмяжоўваць семантыку статальнай лакалізацыі ад семантыкі руху: *Хлопцы (так зручней падстаўляць падножкі) – ззаду* (Г. Багданава). Аналагічным чынам вышэйпазначанае выражае адносіны паміж тыпам прэдыката і паказчыкам семантыкі. Акцыянальна-безаб'ектны тып указвае на тып прэдыката (акцыянальны) і на тое, што дзеянне не накіравана на аб'ект: *Радуйся, што сэрца – на шматкі... Ад надрыўных думак і дыхання* (Р. Баравікова). Лакатывна-пацыентыўны тып указвае на тое, што кампенсаторным кампанентам у сказах

тыпу *Мы вас – у санаторый* выступае пацыентыў, а сам сказ мае семантыку перамяшчэння.

Магчымасць структуравання кампенсаторнай прыкметы дазволіла нам вызначыць параметры тыпалогіі поліфункцыянальнасці словаформ у парадыгме структурна-сінтаксічных мадыфікацый. Неабходнасць вылучэння падобнага параметра абумоўлена патрэбай выявіць моўныя механізмы, што рэгулююць дынамічныя працэсы ў сінтаксічнай сістэме – функцыянаванне сінтаксічных мадыфікацый канструкцый (эліптычных у тым ліку). За зыходную адзінку сістэматызацыі намі выбрана словаформа. Кампенсаторная прыкмета ў дадзеным выпадку дазваляе сістэматызаваць спосабы ідэнтыфікацыі семантычнай і сінтаксічнай функцый словаформы: трансфармацыйная парадыгма, кантэкстуальнае і логіка-семантычнае ўзаемадзеянне кампанентаў, характар сінтаксічных сувязей і адносін – канстантны або пераменны. Напрыклад, ідэнтыфікацыя словаформы ў форме вінавальнага склону ў сказах *А яна – у адказ... І слязіны між слоў, быццам кроплі дажджу між лістоў* (П. Броўка) і *Дзеці – у хату* (І. Мележ) абумоўлена канструкцыйна-трансфармацыйнымі фактарамі. Функцыянальны дыяпазон словаформ прэдыкат (акцыянальны) – лакатыў абумоўлены аддзяслоўным наміналізаваным пераўтварэннем прэдыката. Важнай кампенсаторнай прыкметай таксама выступае характар сінтаксічных сувязей і адносін – канстантны або пераменны. Характар сінтаксічных сувязей і адносін (у дадзеным выпадку канстантны) дазваляе адмежаваць семантычныя функцыі словаформы (рэлянт – каагенс) і тып прэдыката: *З сяброўкай сваёй жарты такія. А не са старэйшымі* (Г. Багданова) і *Ты з сяброўкай сваёй у кіно. Весялей удваіх* (Янка Брыль).

Кампенсаторная прыкмета для вызначэння тыпалогіі сістэмы моўных механізмаў намі абраны фактары, што абумоўліваюць функцыянаванне канструкцый з эліпсісам дзеяслова. Напрыклад, сэнсавая спалучальнасць або ўзгадненне на аснове рагортвання, ускладнення, пашырэння сінтаксічных пазіцый выступае параметрам аб'яднання з'яў, што падпарадкоўваюцца структурна-сэнсавым моўным механізмам. Параметрам аб'яднання такіх з'яў выступае спосаб выражэння прэдыкатыўных катэгорый у канструкцыях з эліпсісам дзеяслова – гэта пераважна эксплікацыя названых значэнняў сродкамі розных моўных узроўняў.

Важным складнікам распрацаванай намі метадалогіі выступае спосаб сістэматызацыі і ўпарадкавання сінтаксічных аб'ектаў. Тыпалагічна істотныя прыкметы дазваляюць аб'яднаць сінтаксічныя з'явы ў тыпы, відавныя класы і ў кантынуум кампенсаторных элементаў, асновай якіх выступае характар сістэматызацыі аб'ектаў-сістэмны або атамарны (А. Е. Кібрык, Г. П. Мельнікаў, Н. Б. Мячкоўская). Лічым, што прынцыпы сістэмнасці і атамарнасці пры аб'яднанні лінгвістычных аб'ектаў у роўнай ступені могуць прымяняцца пры супастаўляльным аналізе некалькіх моў і выяўленні тыпалогіі замкнёных сістэм унутры

адной моўнай сістэмы. Унутры класа канструкцый з эліпсісам дзеяслова пры-
цып сістэмнасці рэалізуецца ў наяўнасці структурна-сэнсавага паказчыка. Пры-
чым характар падабенства інтэгруе розныя класы канструкцый у адзін тып –
эліптычныя (у адрозненне ад няпоўных канструкцый, дзе структурна-сэнсавым
паказчыкам выступае кампанент, што дубліруецца ў кантэксце). Сістэмны ха-
рактар тыпалагічнага падабенства аб’ядноўвае аб’екты ў адзін тып на падставе
характару паказчыка семантыкі: лакатыў указвае на семантыку руху, пацыенс –
на семантыку перамяшчэння. Атамарны характар тыпалагічнага падабенства
выражаецца ў канстантнай маркіроўцы розных сінтаксічных і семантычных ка-
тэгорый у канструкцыях з эліпсісам дзеяслова, абумоўленых сінтаксічнай пазі-
цыяй структурна-сэнсавага паказчыка. Сінтаксічная пазіцыя дэтэрмінаваных
членаў сказа выступае базавай для канстантнай маркіроўкі структурнага тыпу
сказа – эліптычнага: *За лесам – возера* (І. Мележ), тыпу з семантыкай статаль-
най лакалізацыі: *За возерам – поле* (Кузьма Чорны) або тэмпаральнай экзістэн-
цыі: *Сёння ўжо – люты, кіслы, хлюпатны, занудлівы* (Янка Брыль), а таксама
некаторых прэдыкатыўных катэгорый (тэмпаральнасці ў прыватнасці): *За гаро-
дамі гэтай вёскі – шырокі, нізкі луг* (Янка Брыль). Асновай інтэграцыі эліптыч-
ных канструкцый у розныя тыпы выступае пераважна атамарны характар пада-
бенства. Тыпалагічна істотныя прыкметы дазваляюць аб’яднаць аб’екты ў класы
градацыйнага характару на аснове структурнага, семантычнага або функцыя-
нальнага падабенства.

Прыцягненне кампенсаторнай прыкметы ў якасці тыпалагізацыйнага пара-
метра нязменна выклікае з’яўленне значнай колькасці кампенсаторных срод-
каў, якія патрабуюць пэўнага ўпарадкавання. Рознаўзроўневыя паказчыкі
семантыкі і прэдыкатыўных значэнняў канструкцый з эліпсісам дзеяслова ўтвара-
юць мноства, і гэтак на наш погляд, можна кваліфікаваць як кантынуум (рысу-
нак 1.1). Пабудаваныя намі кампенсаторны кантынуум захоўвае асноўныя ўлас-
цівасці класічных кантынуумаў – матэматычных мностваў, хімічных элементаў
і інш. – прыцыпы непарыўнасці, магутнасці і суадноснай функцыянальнай
тоеснасці часткі – цэлага (кантынуум – элемент).

Прынцып непарыўнасці рэалізуецца ў здольнасці кожнага элемента канты-
нуума выконваць кампенсаторную функцыю, якая кваліфікуецца як інтэграль-
ная. Прычым названая здольнасць уласціва элементам у рознай ступені і рэалізу-
ецца элементамі паступова з улікам канстантных і пераменных характарыстык.
Напрыклад, функцыя такога элемента кантынуума, як дэтэрмінаваны член сказа,
рэгулюецца структурна-сэнсавымі моўнымі механізмамі – а гэта характарысты-
ка канстантная. Сам элемент адносіцца да сінтаксічнага моўнага ўзроўню, таму
дадзеную характарыстыку мы кваліфікуем як пераменную, паколькі кампенса-
торныя ўласцівасці характэрны і для адзінак іншага ўзроўню. Напрыклад, зна-
чэнне тэмпаральнасці можа рэалізавацца і сродкамі сінтаксічнага ўзроўню (дэ-

тэрмінаваны член сказа ў прыватнасці), марфалагічнага (часціцы) і лексічнага (назоўнікі і прыслоўі з часавым значэннем). Прынцып магутнасці рэалізуецца ў здольнасці кантынуума кампенсаваць любую ўласцівую эліптычным канструкцыям семантыку і ўсе магчымыя прэдыкатыўныя значэнні рознаўзроўневымі моўнымі адзінкамі. Прынцып суадноснай функцыянальнай тоеснасці часткі – цэлага (кантынуум – элемент) рэалізуецца ў тым, што любы элемент кантынуума валодае кампенсаторнымі ўласцівасцямі абагульняльнага характару, як і кантынуум у цэлым.

Кампаненты, што кампенсуюць канкрэтную семантыку або пэўную прэдыкатыўную катэгорыю, лічым мэтазгодным аб'ядноўваць у палі кампенсаторных сродкаў. Палі кампенсаторных сродкаў адрозніваюцца ад кантынуума тым, што сістэматызацыя кампанентаў у іх ажыццяўляецца ў адпаведнасці з характарам кампанента – ад універсальнага да ўнікальнага, пры гэтым колькасць кампанентаў у іх невялікая. Напрыклад, кампенсаторнае поле катэгорыі тэмпаральнасці ўключае адзінкі розных узроўняў – сінтаксічнага, марфалагічнага і лексічнага, якія выражаюць адпаведнае значэнне тэмпаральнасці.

Спосабам сістэматызацыі ў дысертацыйным даследаванні выступае відавы клас, які аб'ядноўвае кампаненты пэўнага тыпу: структурнага або семантычнага. Напрыклад, відавы клас звышфразовага тыпу ўключае віды логіка-семантычных адносін, на аснове якіх ажыццяўляецца кампенсацыя сэнсу эліптычнай канструкцыі: адносіны тоеснасці, функцыянальнай эквівалентнасці і інш. Відавы клас акцыянальна-аб'ектнага пераўтваральнага тыпу ўключае ўсе магчымыя віды семантыкі названага тыпу: пераўтваральнае ўздзеянне на аб'ект, суадноснае са спосабам; пераўтваральнае ўздзеянне на аб'ект, суадноснае з часам, і інш. Падобная сістэматызацыя дазволіла нам прадставіць тыпалогію канструкцый з эліпсісам дзеяслова ў поўнай меры.

Распрацаваныя намі метадалогія можа ўжывацца для аналізу іншых з'яў дынамічнага сінтаксісу – сінтаксічнай рэдукцыі, сінтаксічнай кампрэсіі, сінанімічных пераўтварэнняў, парцэляцыі, семантычнай імплікацыі і інш. Аналіз і сістэматызацыя названых з'яў на сённяшні дзень ажыццяўляецца на аснове метадалагічных прынцыпаў пераважна структурнага і семантычнага сінтаксісу, і, адпаведна, класіфікацыя будзе на аснове базавых характарыстык ставячых сінтаксічных адзінак. Напрыклад, класіфікацыя парцэляваных канструкцый Л. І. Бурака заснавана на сінтаксічнай функцыі далучальнай канструкцыі і на характары сінтаксічных сувязей і адносін. Кваліфікацыя з'яў сінтаксічнай кампрэсіі, рэдукцыі, празмернасці Н. С. Валгінай і А. В. Грудзевай грунтуецца на метадалагічных прынцыпах структурнага сінтаксісу – на структурных відах апушчаных кампанентаў. Класіфікацыя вытворных канструкцый А. Я. Міхневіча заснавана на відах пераўтварэння прэдыкатыўнага кампанента.

Узяўшы за аснову кампенсаторную прыкмету, можна было б выявіць спецыфічныя асаблівасці кожнай адзінкі дынамічнага сінтаксісу. Напрыклад, ідэнтыфікацыяй семантыкі словаформы ў вытворных канструкцыях выступае трансфармацыйная парадыгма, таму і сістэматызацыю лічым мэтазгодным праводзіць у адпаведнасці з гэтай прыкметай. За аснову тыпалогіі вытворных канструкцый, на наш погляд, павінен быць узяты характар сінтаксічнай сувязі – канстантны або пераменны. Важным параметрам таксама выступае функцыя кампанента – рэляцыйная або прэдыкатыўная. На аснове такіх параметраў канструкцыю *Сцяпан – у салдатах. Тры гады ўжо* (З. Бядуля) можна кваліфікаваць як канстантна-непераўтваральную прэдыкатыўную, а канструкцыю *То баль, то – ў пострыг. Гэта несур’ёзна* (Р. Баравікова) як канстантна-пераўтваральную прэдыкатыўную, канструкцыю *У позірках – і радасць, і вясна* (Янка Брыль) як канструкцыю пераменна-пераўтваральную рэляцыйную. Такая класіфікацыя, на наш погляд, магла б ахапіць усе сіналімічныя сінтаксічныя пераўтварэнні і перафразаванні.

Канструкцыі з імпліцытнай семантыкай таксама могуць атрымаць кваліфікацыю ў адпаведнасці з кампенсаторнай прыкметай. Паколькі імпліцытную семантыку канструкцыя набывае ў выніку логіка-семантычных адносін паміж кампанентамі звышфразовага адзінства, значыць, іх і трэба разглядаць у якасці спосабаў кампенсацыі сэнсу. На наш погляд, у аснову класіфікацыі падобных з’яў неабходна пакласці від логіка-семантычных адносін, што выконвае кампенсаторную функцыю. Напрыклад, канструкцыю тыпу – *Вольга, мы будзем вянчацца? – Ты забыўся, што я камсамолка!* можна кваліфікаваць як адмоўна-прычынны тып на той падставе, што імпліцытную семантыку адмоўя канструкцыя набывае ў выніку тэўнай лагічнай аперацыі. У дадзеным выпадку канструкцыя *Ты забыўся, што я камсамолка!* змяшчае прычыну ў дачыненні да прамой семантыкі – адмоўя: *Мы вянчацца не будзем*. Прычына таму наступная: *я камсамолка*. Падобныя канструкцыі могуць змяшчаць пасылку ў дачыненні да адмоўя, і таму кваліфікацыя іх павінна быць адпаведнай – адмоўна-пасылкавы тып: *Вы так позна з універсітэта? – У нас канікулы*. На нашу думку, падобны падыход зможа даць вычарпальную характарыстыку канструкцыям з імпліцытнай семантыкай і выявіць заканамернасці іх функцыянавання.

Функцыянаванне канструкцый з сінтаксічнай кампрэсіяй тыпу *Кава з Бразіліі* або *Малюнак на паперы* ці з сінтаксічнай рэдукцыяй тыпу *Фірма гарантуе, Тэма хвалюе*, на наш погляд, таксама абумоўлена наяўнасцю кампенсаторнага кампанента. Пры сінтаксічнай рэдукцыі ў якасці названага кампанента можа выступаць парцэляваная канструкцыя, напрыклад: *Вядуць па жытняй сцяжыныцы. Чатырох. Пад канвоем. З дому* (А. Куляшоў) або *Трэба Сашу папярэдзіць. Каб не схавілі яе* (І. Шамякін). У такім выпадку тыпалагічна істотнай прыкметай будзе выступаць спосаб кампенсацыі сэнсу, у дадзеным выпадку прыналежнасць

кампенсаторнага кампанента да пэўнага моўнага ўзроўню – структурнага або семантычнага. Такім чынам, кампенсаторны кампанент у парцэляванай канструкцыі тыпу *Пішу. Письмо бацькам* суадносіцца з кампанентам семантычнай структуры сказа – аб’ектывам, у парцэляванай канструкцыі тыпу *Папярэдзьце рабочых. Каб заўтра выйшлі на працу* – са структурным кампанентам. Таму і кваліфікаваць іх неабходна адпаведным чынам – тып з аб’ектным кампанентам (1) і тып з аб’ектнымі адносінамі (2). Прапанаваныя намі падыход дазволіць упарадкаваць адзінкі дынамічнага сінтаксісу на аснове агульнай прыкметы – кампенсаторнай.

Прапануемая намі метадалогія ўключае некалькі этапаў і з’яўляецца, на наш погляд, найбольш прыдатнай для выяўлення тыпалогіі эліпсіса ў сінтаксічнай сістэме беларускай мовы. Яна дазваляе ўстанавіць параметры тыпалогіі эліпсіса, выявіць і сістэматызаваць тыпалагічна істотныя прыкметы, аб’яднаць аб’екты ў тыпы і класы на аснове адпаведных параметраў, вызначыць тыпалагічныя заканамернасці эліпсіса і іх характар (універсальны або ўнікальны), выявіць тыпалогію сістэмы моўных механізмаў, што рэгулююць функцыянаванне канструкцый з эліпсісам дзеяслова.

Тыпалагічныя характарыстыкі і класіфікацыя, на нашу думку, абумоўлены, акрамя якасных, колькаснымі параметрамі. Высокая частотнасць указвае на значную ступень стабільнасці сінтаксічнай з’явы ўнутры класа або падкласа. Ступень прадуктыўнасці сінтаксічных мадэлей указвае на яе здольнасць рэалізавацца ў пэўнай колькасці структурных схем (або прадудцыраваць іх). Напрыклад, найбольш тыповай для канструкцый з эліпсісам дзеяслова з’яўляецца семантыка руху. Гэта абумоўлена не толькі фактарам канстантнай маркіроўкі названай семантыкі, а і высокай ступенню частотнасці. Назіранні паказалі, што найбольш тыповыя мадэлі канструкцый з эліпсісам дзеяслова маюць таксама высокую ступень прадуктыўнасці. Высокапрадуктыўнай з’яўляецца семантыка руху (яна рэалізуецца ў 22 мадэлях). Высокая ступень прадуктыўнасці ўласціва мадэлям: *агнец – прэдыкат – транзітыў* (рэалізуецца ў 17 структурных схемах), *экзісіцэнс – прэдыкат – лакатыў* (рэалізуецца ў 10 структурных схемах).

Калі якасныя і колькасныя характарыстыкі набываюць выражаны характар і могуць аб’яднацца ў віды, з’яву можна кваліфікаваць як тыпалагічную заканамернасць. Тыпалагічная заканамернасць канструкцый з эліпсісам дзеяслова рэалізуецца ў адсутнасці базавага сродку выражэння прэдыкатыўных катэгорый. Сродкі выражэння сінтаксічнай персанальнасці – кампаненты з суб’ектным значэннем у структуры звышфразовага адзінства, прэдыкатыўныя кампаненты ў структуры звышфразовага адзінства, часціцы, імпліцытныя кампаненты і інш. – аб’яднаны ў клас аб’ектаў на аснове віду тыпалагічнага падабенства – функцыянальна. Такая заканамернасць канструкцый з эліпсісам дзеяслова, як рэалізацыя прэдыкатыўнай семантыкі пры дапамозе непрэдыкатыўнага кампанента, набывае ўніверсальны характар. Універсальныя заканамернасці могуць вылучацца

і ўнутры класа або падкласа аб'ектаў. Напрыклад, канстантная маркіроўка семантыкі статальнай лакалізацыі пры дапамозе лакатыва (дэтэрмінанта) з'яўляецца ўніверсальнай. Маркіроўка семантыкі адносін пры дапамозе рэлянта і медыятыва набывае ўнікальны характар па прычыне іх семантычнай і сінтаксічнай поліфункцыянальнасці.

1.3.1 Тыпалогія структурнай арганізацыі канструкцый з эліпсісам дзеяслова

Сістэма структурных тыпаў і відаў канструкцый з эліпсісам дзеяслова заснавана на сінтаксічных кампанентах, што кампенсуюць эліпсіс дзеяслова (рысунак 1.2).

Рысунак 1.2. – Структурныя тыпы канструкцый з эліпсісам дзеяслова

Тыпалагічна істотная прыкмета праяўляецца ў сінтаксічных адзінках у рознай ступені. Высокая ступень праявы названай прыкметы дае падставы кваліфікацыя яе як найбольш тыповую, што ляжыць у аснове градуальнай класіфікацыі структурных тыпаў і відаў (адпаведных класаў) канструкцый з эліпсісам дзеяслова. Гэта дазваляе ўстанавіць заканамернасці структурнай арганізацыі канструкцый з эліпсісам дзеяслова, якія адлюстраваны ў градуальнай класіфікацыі элементаў і прадстаўлены адпаведнымі тыпамі і відавымі класамі сінтаксічных адзінак.